

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ТААНЫП-БИЛҮҮ
ЖӨНДӨМҮН ӨРКҮНДӨТҮҮ МАСЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ
ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

THE QUESTION OF ADVANCEMENT OF COGNITIVE SKILLS AT THE SCHOOL AGE

Аннотация. Бул макалада, мектеп жашына чейинки куракта мамиле түзүүнүн ыктарынын өнүгүүсү өзгөрүп калыптанышы белгиленип, балдардын кыймылы чоңдорго караганда көбүрөөк топтолушу белгиленди. Макаланын алкагында мектепке чейинки баланын жашоосунун кийинки этаптарында эрктүү иш-аракеттердин калыптанышынын шарты изилдени, балдардын мамилеси таанып-билүү жөндөмүн жана баарлашуу муктаждыктарын өрчүшү, курдаштары менен болгон мамиленин зарылдыгы балдардын инсан катары калыптанышынын шарттары каралды. Мектепке чейинки балдардын таанып-билүү жөндөмүн өркүндөтүү маселелери каралы, балдарга биринчи күндөн тартып активдүү жардам көрсөтүү жана кызматташуу тажрыйбасына ээ болушу маанилүү экенин белгиленип, негизги шарттар сунуштоо катары берилди.

Аннотация. В данной статье отмечено, что в дошкольном возрасте развитие склонностей к установлению взаимоотношений меняется, и движения детей становятся более концентрированными, чем у взрослых. В рамках статьи изучены условия формирования волевых действий на поздних этапах жизни дошкольника, рассматриваются условия формирования у детей познавательных способностей и коммуникативных потребностей в общении, необходимость взаимоотношений со сверстниками. В качестве рекомендаций были даны Основные условия, в частности, рассмотрены вопросы совершенствования познавательных способностей дошкольников, отмечено, что важно, чтобы дети с первого дня имели опыт активного оказания помощи и сотрудничества.

Abstract. In this article, it is noted that in preschool age, the development of tendencies to establish relationships changes, and the movements of children become more concentrated than those of adults. In the framework of the article, the conditions for the formation of volitional actions at the later stages of a preschooler's life are studied, the conditions for the formation of children's cognitive abilities and communicative needs in society, the need for relationships with peers are considered. As recommendations, the main conditions were considered, in particular, the issues of improving the cognitive abilities of preschoolers were considered, it was noted that it is important that children have experience of active assistance and cooperation from the first day.

Негизги сөздөр: балдардын таанып-билүү жөндөмү, өркүндөтүү маселелери, кызматташуу тажрыйбасы, когнитивдик жөндөмдөр, жүрүм-турумундун этикасы, эмоционалдык мамиле, лидерликке умтулуусу.

Ключевые слова: когнитивные способности детей, проблемы развития, опыт сотрудничества, когнитивные способности, этика поведения, эмоциональный подход, стремление к лидерству.

Key words: cognitive abilities of children, development problems, experience of cooperation, cognitive abilities, ethics of behavior, emotional approach, aspiration to leadership.

Кандай гана коомдук түзүлүш болбосун, анын социалдык-экономикалык түзүлүшүндө негизги көйгөй ар дайым адамдардын материалдык эмес, руханий болуп келген. Анткени адамдын инсандыгы анын руханий-адеп-ахлактык абалына жараша калыптанат. Кыргыз Республикасынын Президенти 29-жылдын 2021-декабрындагы "Адамдын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө" Президенттик жарлыгында: "дээрлик бардык өлкөлөр өндүрүштүк мамилелердин учурдагы тартиби, керектөөчүлөрдүн туруктуу атаандаштыгы жана жаратылыш ресурстарын туура эмес пайдалануу менен шартталган кризистен жабыркады. Бул саясий системанын, экономикалык мамилелердин жана адамдын жүрүм-турумунун руханий-адеп-ахлактык негиздеринин бузулушуна алып келди. Руханий чөйрөнүн төмөндөшү, дүйнөдөгү материалдык мамилелердин артыкчылыгы, анын Кыргызстандагы системалык кризистин башталышына себеби болуп калды"[4, б.4.].

Мектепке чейинки билим берүү адатта 3 жылдан 7 жылга чейин созулат. Өнүгүүнүн ушул этабында балада өзгөрүүлөр абдан тез болот. Алгач ал жардамга муктаж алсыз адамдан өз ишин жасай алган Активдүү балага айланды. Балдардын интеллектуалдык өнүгүүсү тездик менен өнүгүп, келечектеги көнүгүүлөрдүн негизи болуп калат. Баланын өнүгүүсүнүн мүнөздүү белгиси-бул инсандын калыптанышынын биринчи этабынан өткөн. Бул куракта баланын дене түзүлүшү сапаттык өзгөрүүлөргө дуушар болгон, анын сөөктөрү деформацияланган, бирок омуртканын сөөктөрү жумшак, ийкемдүү жана булчуңдары чыңалган.

Мектепке чейинки курактагы балдардын кыймылы чоңдорго караганда көбүрөөк топтолот. Бирок, бул куракта, баланын сөөктөрү толук катып, жетиле элек кезде, чоңдор кыймылын көзөмөлдөп, этият болуп, ар кандай иш-аракеттерди өздөштүрүү үчүн зарыл шарттарды түзүшү керек. Бул куракта балдардын нерв системасынын өнүгүшү үчүн татаал иш-аракеттери, дене түзүлүшү жана шарттары ымыркайлардыкынан кыйла айырмаланат.

Балдардын өнүгүшү менен, нерв системасынын иштеши менен, ар кандай жаңы шарттар пайда боло баштайт. Жаш балдарда автономиядан аракетке өтүү психологиялык өнүгүүнүн жана мектепке чейинки баланын жашоосунун кийинки этаптарында эрктүү иш-аракеттердин калыптанышынын шарты болуп саналат. Бул куракта баланын өнүгүүсүндө пайда болгон карама-каршылыктар анын психикасын өнүктүрүшү мүмкүн.

Демек, мектепке чейинки курактагы балдардын мамилеси таанып-билүү жөндөмүн жана баарлашуу муктаждыктарын өрчүтөт. Социалдык тажрыйба балдардын баарлашуу муктаждыктарын камтыйт. Демек, балдардын чоңдор менен болгон мамилесинин муктаждыктары когнитивдик жөндөмдөрдүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт [3]. Көнүгүү муктаждыгы мотивация жана көнүгүү системасын түзүү үчүн зарыл шарт болуп саналат

Мектепке чейинки балдар өтө сезимтал. Бул куракта аң-сезим өнүккөн сайын жүрүм-турум өзгөчөлүктөрү калыптана баштайт. Бул мезгил инсанды калыптандыруунун баштапкы этабы деп эсептелет. Бул куракта баланын психикасынын өнүгүшү уланып, ар кандай психологиялык процесстер - интуиция, кабылдоо, эс тутум, ой жүгүртүү процесси, элестетүү жана чыгармачылык процесс өнүгөт. Балдар бара-бара коюлган максатка жараша аң-сезимдүү иш-аракет кылууга үйрөнүшөт.

Мектепке чейинки балдардын психологиялык өнүгүүсүндө ар бир негизги социалдык муктаждыктын мааниси бар. Баланын өнүгүүсүнүн мүнөздөмөсү социалдык статус. Курбу-курдаштар менен мамиле түзүү алардын чөйрөсүндө дайыма болуп турат жана балдарды инсан катары калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт. Баланын курчап турган дүйнөгө болгон мамилеси жана анын өз алдынчалыгы калыптанат, бул чоңдор менен болгон мамиленин өнүгүшүнө өбөлгө түзөт [2].

Бул куракта сүйлөө байланыш түзүүнүн негизги жолу болуп саналат. Төрт жаштан беш жашка чейинки балдар чоңдорго көп суроолорду беришет. Алар: "түнкүсүн кайда баратасың?" Эмне үчүн ай бизди ээрчип жүрөт? Жылдыздар эмнеден жасалган? Сиз " эмне деп ойлойсуз?" Балдар чоңдордун жоопторун угуу жана түшүнүү менен чектелишпейт, бирок алардан өнөктөш жана шерик катары олуттуу мамиле жасоону суранышат. Бала менен чоң кишинин мындай кызматташуусу когнитивдик мамиле деп аталат. Эгер балаңыз менен ушундай мамиле түзбөсөңүз, анда алардын өжөрлүгү жана өжөрлүгү сыяктуу терс сапаттары болот.

Бул куракта инсандыктын башка формасы калыптанат- реляциялык. Бала өзүнүн жана башка чоңдордун жүрүм-турумун этиканын негизинде активдүү талдоого аракет кылат. Бирок бул багытта баарлашуу үчүн баланын жогорку деңгээлдеги өнүгүүсү талап кылынат. Мамилелерди куруунун мындай формасы менен балдар өнөктөштүктү четке кагышат, өз алдынча окуучу болушат жана мугалимдердин ролун чоңдорго жүктөшөт. Адамдар аралык мамилелерде ал чоңдордун үнүн угуп, мугалимдин айткандарын аяр кабыл алуу жана аны өздөштүрүү менен балдарын мектепке натыйжалуу даярдайт. Ал чоңдордун сөзүн угуп жатып, тарбиячынын айткандарын кабыл алууга жана өздөштүрүүгө аракет кылды. Курдаштары менен болгон мамиленин зарылдыгы балдардын инсан катары калыптанышынын шарты болуп саналат. Балдар мамилелердин ар кандай формаларына ээ.

Ошондуктан, мектепке чейинки мекемеде болгон биринчи күндөн тартып активдүү жардам көрсөтүү жана кызматташуу тажрыйбасына ээ болушу маанилүү. Беш-алты жашында балдар биргелешкен иш - аракеттерде кызматташуунун төмөнкү түрлөрүн өздөштүрүшөт:

- аракеттерин макулдашат жана аны багыттап жөнгө салат;
- өнөгүнүн аракетин контролдойт, анын катасын оңдойт;
- өнөгүнүн ишинин бир бөлүгүн аткарууга жардамдашат;
- өнөгүнүн эскертүүсүн кабыл алып, өзүнүн катасын оңдойт;
- белгилүү бир операцияны өнөгү менен бирге аткарат [3,5]

Демек, иш-аракетте бала макулдук жана баш ийүү тажрыйбасына ээ болот жана кудаштары менен макулдашып иш кылат. Мектепке чейинки баланын лидерликке умтулуусу анын жүрүм-турумуна карата эмоционалдык мамиле менен аныкталат, ал лидерлик менен мүнөздөлбөйт. Бул куракта бала лидер болуу каалоосун түшүнө элек жана мамилелерди куруу көндүмдөрүн өнүктүрүүнү улантууда.

Адабияттар:

1. Аванесова В.Н. Обучение самых маленьких в детском саду. [Текст] В.Аванесов. - М: Просвещение, 1968. - 190 с.
2. В. А. Булатова, А. Голубева ж.б. [Текст] Бала бакчадагы көп тилдүүлүк : Көп тилдүү билим берүү программаларында мектепке чейинки курактагы балдар менен ишти уюштуруу б-ча метод. колдонмо. — Б. : Аркус, 2021. — 232 б. : ил.
3. Венгер Л.А. Об умственном развитии детей дошкольного возраста. [Текст] //Дошкольное воспитание, 1972, № I, с.30-35.
4. Кыргыз Республикасынын Президентинин “Инсандын адеп – ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы” жөнүндөгү Жарлыгы. [Текст]/Кыргыз Туусу газетасы, 2021. – 29 – декабрь.
5. Михайличенко В. Е. М.69 Психология развития личности : Монография / В. Е. Михайличенко – Х. : НТУ «ХПИ», 2015. – 388 с. – На рус. яз.